

Peter Bøjder & Kaare Øster

VERDEN handler

- ETISK OG FAIR?

Skolekontakten

LÆRERVEJLEDNING

Verden handler – etisk og fair?

© COOP Skolekontakten samt Peter Bejder & Kaare Øster

Layout: Søren Kirkemann

Fotos: Forside: Peter Bejder, iStockPhoto, Stutterstock, Carsten Villadsen & Kaare Øster; 4: Stillet til rådighed af Fairtrade Mærket; 8: Thomas Cristofolletti/Roum; Øvrige fotos: Peter Bejder & Kaare Øster.

Her på www.etisk-handel.dk er der supplerende materiale samt gratis elevaktiviteter og lærervejledning.

Bog og site er udgivet med støtte fra Danidas Oplysningsbevilling. Forfattere og forlag takker varmt for støtten til bog og hjemmeside.

Bogen "Verden handler – etisk og fair?" kan rekvireres hos COOP Skolekontakten

Indhold

- 3 Introduktion**
- 5 Den internationale dimension**
- 6 Elevbogens opbygning**
- 7 Om etisk handel**
- 9 Sådan kan der arbejdes**
- 10 Målene udstikker rammerne**
- 13 Faglig literacy – læs og skriv multimodalt**
- 15 21th Century**
- 16 Bilag – oversigt**

Introduktion

I denne lærervejledning til *Verden handler – etisk og fair?* er der korte metodiske og didaktiske anvisninger, der kan gøre det nemmere at plan- og tilrettelægge et samlet undervisningsforløb om etisk handel. Udgangspunktet er elevernes dagligdag, deres eget forbrug, arbejdsdeling, produktion, handel, distribution, forbrug og ikke mindst globale forhold og afhængigheden mellem lande med fokus på verdens fattige indbyggere.

Arbejdshæftet lægger op til en række elevaktiviteter, der kan koble indholdet endnu tættere til elevernes egen hverdag i forhold til forbrug og indkøbsvaner med henblik på at fortælle mere om, hvordan rigdom, fattigdom, produktion og handel kan tænkes sammen i et globalt perspektiv. Stoffet kan lægges ind i årsplanen som et samlet forløb eller i kortere eller længerevarende forløb spredt i perioder hen over skoleåret på de ældste klassetrin som en del af samfundsfag og geografi, men også i fællesfaglige sammenhænge.

Verden handler – etisk og fair? (www.etisk-handel.dk) består af en elevbog og en integreret, gratis hjemmeside med bl.a. denne lærervejledning samt oplæg til elevaktiviteter.

Verden handler – etisk og fair? kan anvendes i temaer som undervisning om globalisering, u-lande, udviklingsbistand og naturligvis forbrug og handel på de ældste klassetrin (7.-10. skoleår). Materialet kan anvendes i klasseundervisning, i emnearbejder, i forbindelse med projektopgaven eller faglig læsning og skrivning, men kan naturligvis også stå alene og bruges af lyst.

Elevbogen suppleres af hjemmesiden www.etisk-handel.dk, der indeholder:

- elevstof, der tager udgangspunkt i en række af de lande og problemstillinger, der omtales i elevbogen. Det er forsøgt at komme rundt om alle relevante verdensdele. Derudover giver hjemmesiden generel information om handel, definitioner, organisationer samt links, fortællinger, fotoarkiver og andet supplerende indhold.
- denne lærervejledning til fri kopiering eller online-brug.
- arbejdshæfte, elevøvelser og aktiviteter til fri kopi eller online-brug.

Fra hjemmesidens forside kan eleverne klikke sig direkte ind til de enkelte lande og problemstillinger, der er omtalt i elevbogen.

Arbejdshæftet er gratis og til fri kopiering i pdf-format fra hjemmesiden. Det indeholder en række øvelser og oplæg til elevaktiviteter tilpasset hvert af bogens afsnit fordelt på verdensdele. Indholdet er tænkt som inspiration og ikke nødvendigvis som noget, der skal gennemarbejdes i sin fulde længde af samtlige elever eller elevgrupper.

Elevøvelserne kan naturligvis også anvendes fra den elektroniske version på nettet, så de aktive links kan bruges direkte på skærmen. Det er naturligvis i materialets ånd, at man ikke kopierer unødigt på papir. Eleverne kan dog ikke skrive svar direkte ind i øvelserne og må finde en anden løsning hertil. Fx kan øvelserne kopieres over på elevernes egne computere og viderebearbejdes herfra i forskellige præsentationer og lignende. Hertil kan eleverne med fordel benytte fotoarkivet og links til forskellige videoklip.

Denne *Lærervejledning* er ligeledes til fri kopi i pdf-format fra hjemmesiden.

Herudover kan øvrige stofmuligheder og læremidler oplagt inddrages alt efter tid til rådighed og behov for at supplere og uddybe indholdet. Det kan være skolens eller elevernes egne oplevelser eller erfaringer med forbrug og handel, andre relationer til den fattige del af verden, stof øvrige steder på nettet eller i andre medier, de forskellige u-landsorganisationers mange og ofte gratis tilbud. EMU'ens tilbud til undervisere og elever, virksomheder, rejsebureauer ... – og naturligvis materialer fra dit skolebibliotek, supplerende læremidler fra Centre for Undervisningsmidler i regionen eller fra Pædagogisk Mediecenter i kommunen.

Materialet er produceret og udgivet med økonomisk støtte fra Danidas Oplysningsbevilling, og hjemmesiden er derfor også gratis at anvende.

God arbejdslyst!

Coop Skolekontakten

Den internationale dimension

Undervisningsministeriet arbejder på at udgive et nyt faghæfte (nr. 49), og så har vi langt om længe en officiel vejledning til at inddrage den internationale dimension i skolen. Indtil hæftet er udarbejdet, må vi nøjes med de få meldinger, der er i forhold til internationalisering i skolen, bl.a.: *Den internationale dimension er en tværfaglig dimension i folkeskolen. Det betyder, at den skal indgå i alle fag og inddrages i undervisningen, når det er relevant (...)*

Sådan har ministeriet skrevet for at få internationalisering inddraget i grundskolens undervisning. Ofte forbinder man blot begrebet den internationale dimension med nordiske eller europæiske initiativer, men det dækker i lige så høj grad aktiviteter i forhold til den øvrige del af verden. I en globaliseret verden bliver det endnu mere nødvendigt at forholde sig til også resten af verden. Og det råder det kommende faghæfte nr. 49 helt sikkert bod på. I de nye forenklede Fælles Mål er det naturligvis også med, ligesom bæredygtighedsbegrebet i bred forstand skal være gennemgående i de enkelte fag.

Den internationale dimension skal indgå som en tværgående dimension i undervisningen på linje med de tre andre eksisterende tværgående dimensioner, nemlig it- og mediekompetencer, det praktiske/musiske og en bæredygtig udvikling. Den fællesfaglige dimension skal medtænkes i alle skolens fag og inddrages i undervisningen, når det falder naturligt. Det falder også godt i tråd med intentionerne i *21th Century*, hvor kompetencebegrebet og innovation har en stor plads.

Se bl.a. dette link:

http://www.21stcenturyschools.com/what_is_21st_century_education.htm

og søg selv videre efter informationer om *21th Century* og undervisning.

Verden handler – etisk og fair? kan anvendes for at få medtænkt den internationale dimension som en del af u-landsformidlingen i skolen og som en igangsætter til at diskutere værdier og holdninger i en tid, hvor andre forhold end netop økonomisk vækst er med til at sætte dagsordenen.

Elevbogens opbygning

I bilaget side 16 er der en oversigt over bogens indhold og anvendelighed i forhold til fx faglige begreber, dilemmaer samt elevernes egne handlemuligheder og oplæg til innovative processer.

Her skal blot gives en hurtig oversigt over bogens indhold:

Side 4-19 Indledning

Eleverne får en indføring i begreber som etisk handel og økologi, og der er fokus på virksomheders måde at leve op til bæredygtig udvikling i forhold til produktion, handel og forbrug.

Side 20-49 Verdensdelen Afrika

Afrikanske forhold præsenteres med fokus på landbrugsproduktion, og nogle af kernebegreberne om etisk handel og økologi tages op igen.

Side 50-65 Verdensdelen Asien

I Asien fokuseres på tekstilindustrien og bistandsprojekter, og her kan eleverne relatere forholdene for tekstilarbejderen til deres egen hverdag og måde at forbruge på.

Side 66-67 Verdensdelen Oceanien

Dette opslag beskriver forhold i samfund, der ligger langt væk fra vort eget forbrugersamfund. I mange af de små og lavtliggende ø-stater er den globale opvarmning og dens følger et af de alvorligste problemer.

Side 68-77 Verdensdelen Syd- og Mellemerika (Latinamerika)

En række projekter og cases præsenteres, og især fokuseres på, hvordan kaffe og andre afgrøder kan dyrkes på en etisk forsvarlig måde.

Bogen suppleres som nævnt af hjemmesidens indhold og Arbejdshæftet.

Få selv yderligere ideer til undervisningens planlægning ved at se på bilaget side 16 i denne vejledning.

Om etisk handel

Landene i bogen er næppe de lande i verden, eleverne på forhånd kender mest til. Men ved brug af fx Google Earth og andre digitale redskaber kan eleverne hurtigt få forudsætninger for at arbejde videre med de behandlede cases og problemstillinger i materialet.

På side 7 i elevbogen er der verdenskort, hvor eleverne hurtigt kan få lært stednavne og lokalisering for de berørte lande. De er eksemplariske og kan anvendes som udgangspunkt for at arbejde videre med helt andre lande, regioner og projekter i forhold til temaerne.

Eleverne kan med deres hverdagsviden og egne oplevelser om forbrug og handel drage sammenligninger og perspektivere ud fra bl.a. de fire personers korte beretninger på side 7.

Fra Uganda, El Salvador, Kiribati og Cambodja og en række andre lande er der i bogen korte historier, hvor der fortælles om fair trade og måder at producere og handle på. Det er derved lettere for eleverne at identificere sig med andre og anderledes unge. Det kan bruges som eksempel på, at der måske ikke er så stor forskel på unge, som eleverne umiddelbart forestiller sig.

Væsentligt er det, at aktualitet og omverdensforståelse i forhold til verdens fattige lande og globaliseringsdebatten benyttes som indgange til at arbejde med stoffet, fx opfattelsen af hvad rigdom er, den globale opvarmnings betydning for folks nuværende og fremtidige levevilkår, politiske styreformer, forbrugsmønstre og de internationale organisationers aktiviteter og opgaver.

Overalt i elevernes både nære og fjernere omverden støder eleverne på rigdoms- og forbrugerbegrebet og dilemmaet om den fattige del af verden. En positiv indgang er forsøgt overalt i materialet, hvor det er muligt. Det nytter noget at arbejde på opfyldelsen af FN's 2015-mål (www.2015.dk) og med en mere bæredygtig udvikling på både lokalt og globalt plan, men der er også fortsat behov for, at den rige del af verden støtter en gensidig, global udvikling via bistandsprojekter. Ligesom u-lande selv skal tage hånd om deres egne indbyggere og udviklingen samtidig med, at de kan være med til at give inspiration til rige landes måde at tackle folks grad af tilfredshed, deres forbrug og den økonomiske krise.

I undervisningen skal der være plads til at trække aktuelle begivenheder ind i forløbet, så eleverne som led i et aktivt og undersøgende arbejde kan være med til at definere og beskrive deres arbejde med den fattige del af verden.

Fx er der en løbende debat om lavtlønslande og deres tackling af arbejdsmiljø og dyrkningsforhold i forhold til en mere bæredygtig og etisk forsvarlig produktions- og handelsmåde. Og der er helt aktuelle begivenheder som virksomheder, der arbejder på en bedre CSR-politik eller som ikke lever op til ordentlige arbejdsforhold. Ngo'er og organisationers kampagner for bedre arbejdsforhold, fabriksbygninger, der styrter sammen eller andre produktions-, handels- og forbrugeorienterede hændelser. En del omtales i medierne, mange andre gør ikke.

Sådan kan der arbejdes

På 8., 9. og 10. klassetrin kan der arbejdes med materialet i kortere eller længere perioder, så undervisningen fordeles hen over hvert skoleår i fag som geografi og samfundsfag. Eller der kan arbejdes med oplagte temaer i fællesfaglige sammenhænge.

Verden handler – etisk og fair? kan naturligvis anvendes isoleret og af lyst – men i et undervisningsforløb er det oplagt at udnytte materialet i en større sammenhæng, hvor der inddrages yderligere stof alt efter elevernes muligheder og behov for at udforske og bearbejde temaet.

Elevbogen skal give den grundlæggende indføring og være med til at holde fokus og ”den røde tråd” i forløbet.

Hjemmesiden inddrages for at uddybe elevbogens stof og dermed skabe mulighed for at bevæge sig videre ud for at finde supplerende og mere interaktive informationer og muligheder. Der bliver på den måde helhed i formidlingen om globalisering og fattige lande som et led i kravet om at inddrage den internationale dimension i primært geografi og samfundsfag eller i fællesfaglige forløb. Brug også elevernes egne oplevelser eller erfaringer, fx fra dagligdagens indkøb, mode- og tøjsindustrien, turistrejser, familie eller venner og mange andre aktiviteter, der kan være med til at sætte fair trade på dagsordenen.

Eleverne skal have vide muligheder for at vælge arbejdsform, områder og opgaver ud fra erfaring med individuelle foretrukne læringsstile. I bogens materiale er der muligheder for at bruge fagtekster, faktabokse, skematiske tegninger, kort og masser af fotos og videoklip. Via nettet er der adgang til andre både auditive og visuelle, digitale præsentationer – og fra elevernes egne erfaringer og hverdagsoplevelser kan der trækkes mængder af nyttigt og relevant stof til forløbet.

Det er dog vigtigt, at du som underviser sikrer fokus for den enkelte elevs arbejde med stoffet, og her kan bogen netop indgå som det centrale, trygge og styrende redskab for skabelse af et sammenhængende og meningsfyldt undervisningsforløb.

Materialet kan indgå i et traditionelt klassearbejde – eller der kan ud fra behov og interesser arbejdes individuelt eller i større eller mindre grupper med forskellige, aktuelle temaer. Bogen har netop afrundede tematikker, så opslagene kan læses hver for sig, og aktuelle hændelser kan dermed til enhver tid inddrages efter behov.

Målene udstikker rammerne

På 8.-10. klassetrin kan der i de nye forenklede *Fælles Mål* gældende fra skoleåret 2014/15 hentes mange argumenter for netop at inddrage temaer som den internationale dimension, fair trade og bæredygtighed i primært samfundsfag og geografi samt i fællesfaglige sammenhænge. Her arbejdes naturligt med problematikken om globale forhold, globalisering, fattigdomsbegrebet, produktion, handel og forbrug. I de nye Fælles Mål lægges også op til elevernes innovative evner, hvor de skal analysere og foreslå nye handlemuligheder – og de skal kunne formidle deres ideer også uden for klasserummets vægge i form af undersøgelser, besøg, interviews, læserbreve og andre aktiviteter et i det omgivende samfund.

Ved redaktionens slutning var de nye forenklede Fælles Mål endnu ikke frigivet, så derfor anvendes Fælles Mål fra 2009 i det følgende, hvor målbeskrivelser for fagene samfundsfag og geografi omtales ganske kort.

Samfundsfag

I formålet for faget samfundsfag står, at eleverne skal opnå viden om samfundet og dets historiske forandring, og at de skal forberedes til at være borgere i et demokratisk samfund. Eleverne skal opøves i kvalificeret og kritisk at tage del i udviklingen af samfundet samtidig med, at de kender til og respekterer samfundets spilleregler.

Problematikken om fattige lande og globalisering kan opfylde mange af de Fælles Mål, der kræves i faget samfundsfag. Det kan være isoleret i netop dette fag. Men i forskellige undervisningssammenhænge kan der trækkes andre fag ind i et fagsamarbejde og dermed i tværgående emner. Det kan være direkte i forhold til den obligatoriske projektopgave, eller det kan være i et fællesfagligt samarbejde med fx geografi og historie, hvor relevante samfundsfaglige emner eller problemstillinger inddrages i arbejdet.

I det fællesfaglige samarbejde er der mulighed for, at eleverne kan inddrages i at vælge emner og problemstillinger, der siger dem mere, er mere motiverende og direkte berører deres erfaringsverden. De får på den måde ikke blot én faglig indsigt, men et bredere syn på globaliseringsproblematikken, så overblik samt helheds- og sammenhængsforståelse styrkes.

Ligeledes lægger det op til tankerne i 21st Century om, at eleverne skal komme med innovative ideer og forslag, der kan formidles uden for skolens mure. Det kunne være til kommunalbestyrelsen, eller det kunne være krav til modebutikken eller i indkøbscentret om, at ejeren bør kunne forklare, i hvor høj grad butikkens varer er produceret etisk forsvarligt.

I de øvrige Fælles Mål 2009 og tilhørende Undervisningsvejledninger kan der hentes yderligere ideer til fag som fx geografi (se herunder) og historie i forbindelse med fagsamarbejder. Her skal blot opridses nogle af de oplagte trin- og slutmål, der i faget samfundsfag kan være med til at begrunde arbejdet med etisk handel som en del af årsplanen.

Fra samfundsfag kan nævnes trinmål som disse opdelt efter CKF-erne:

Politik. Magt, beslutningsprocesser og demokrati

- give eksempler på demokratiske og ikke-demokratiske styreformers og aktionsformer
- gøre rede for forskellige former for magt og ressourcer og give eksempler på, hvordan de har betydning for borgernes mulighed for politisk deltagelse, og hvordan de kan have indflydelse på politiske beslutningsprocesser lokalt, nationalt og globalt
- give eksempler på internationale organisationer og aftaler, som Danmark deltager i, og diskutere FN's og NATO's betydning for konflikt og samarbejde på globalt plan
- give eksempler på politiske partier, interesseorganisationer og græsrodsbevægelser og anvende tilgængelige informationsbaser til at belyse sådanne organisationers synspunkter og interesser

Økonomi. Produktion, arbejde og forbrug

- redegøre for den økonomiske globalisering
- forklare sammenhængen mellem aktørers økonomisk position og aktørens interesser og ideologier i det danske og globale samfund
- redegøre for hovedprincipper i bæredygtig udvikling
- forklare betydningen af forbruger- og producentadfærd for belastningen af miljø og naturgrundlag

Sociale og kulturelle forhold. Socialisering, kultur og identitet

- anvende viden om sociale og kulturelle forhold som baggrund for at diskutere sociale problemer og konflikter
- reflektere over, hvad egne og andres opfattelser af mennesker med anderledes levevilkår, levevis, tilhørsforhold og forestillinger betyder for gensidig accept og samspil i hverdagslivet
- fremskaffe empiriske oplysninger, der beskriver forskelle og ligheder i befolkningens levevilkår, levevis, tilhørsforhold og forestillinger
- give eksempler på sociale konflikter i det moderne samfund.

Geografi

Formålet med undervisningen i geografi er, at eleverne tilegner sig viden om vigtige naturgivne og kulturskabte forudsætninger for levevilkår i Danmark og den øvrige verden.

Eleverne skal tilegne sig grundlæggende geografisk viden som baggrund for forståelse af geografiske begreber og sammenhænge og viden om samfundenes udnyttelse af naturgrundlag og ressourcer ...

Forholdet mellem den rige og fattige del af verden er uomgængeligt at beskæftige sig med i faget geografi. Som det ses i de udvalgte trinmål herunder, vil mange af dem kunne opfyldes i et tema om etisk handel samtidig med, at der sideløbende relateres til eleverne egen geografiske og sociale omverden samt en mængde af de faglige begreber, der behandles i faget.

Fra geografi kan nævnes trinmål som:

- ▶ kende til den globale befolknings tilvækst og fordeling
- ▶ kende til fordeling af rige og fattige regioner i verden
- ▶ beskrive industrilokalisering i forhold til råstoffer, arbejdskraft, transport og markeder i både i- og u-lande
- ▶ kende til naturlige klimasvingninger og menneskets påvirkning af Jordens klima – herunder hvorledes CO₂-udledes og indgår i naturen
- ▶ kende navne på væsentlige danske og udenlandske lokaliteter og deres placering
- ▶ kende til befolkningsudvikling i lande med forskellige udviklingstrin – den demografiske transitionsmodel
- ▶ sammenligne egne levevilkår med levevilkår i fattige lande, kende til begrebet bruttonationalprodukt (BNP) samt en typisk erhvervsudvikling i henholdsvis rige og fattige lande
- ▶ sammenholde regioners erhvervmæssige og økonomiske udvikling med levevilkårene
- ▶ kende til egen kultur set i forhold til fremmede kulturer
- ▶ kende til udnyttelse af naturlige råstoffer
- ▶ kende til de miljømæssige konsekvenser af samfundenes forbrugsmønstre
- ▶ kende til regional og global handel, infrastrukturer og kommunikationsformer samt udveksling af tjenesteydelser og arbejdskraft
- ▶ beskrive levevilkår i forskellige regioner ved hjælp af geografiske kilder og hjælpemidler som oplevelser, fortællinger, billeder, film, kort, tekster, elektroniske medier og statistikker
- ▶ læse og forstå informationer i faglige tekster
- ▶ anvende it-teknologi til informationssøgning, dataopsamling, kommunikation og formidling (fælles med biologi og fysik/kemi)

Faglig literacy

– læs og skriv multimodalt

At kunne læse og skrive fagtekster (*literacy*) er en helt nødvendig kompetence i videnssamfundet, og de fleste elever har da også stor appetit på de faglige tekster. Men det skal læres – også i de enkelte skolefag. Det er ikke længere kun dansklærerens opgave at lære elever at læse! I de nye forenklede Fælles Mål er sprog og bl.a. faglig læsning netop et tværgående tema for alle fag.

De digitale medier giver helt andre udfordringer end den traditionelle bog, når eleverne selv skal arbejde med tekster fra fx denne hjemmeside eller andre steder fra nettet. I denne proces skal man som underviser også være opmærksom på den faglige læsnings betydning for forståelsen af indholdet. Vær opmærksom på, at afkodning af begreber/ord og den funktionelle læsekompetence ikke er det samme.

I den funktionelle læsning engagerer, forstår, anvender og reflekterer eleverne over fagteksterne. De skal kunne finde informationer, fortolke, vurdere og få mening og sammenhæng i det, de læser eller skriver.

Når eleverne arbejder med tekster i *Verden handler – etisk og fair?* for at finde ud af sammenhængen mellem Danmark, Bangladesh og Vietnam, skal de *finde og tolke informationer*, fx om forskellen mellem de tre landes måde at producere tekstiler på. De skal få *oplysninger til at hænge sammen* med fx fair trade, menneskerettigheder og produktionsforhold i forskellige lande. Og de skal de *forstå og reflektere over og vurdere*, hvilken rolle CSR og internationale aftaler betyder for de enkelte landes fremtidsmuligheder.

Alt dette er noget, de fleste elever skal øves i, og det er vigtigt, at man som underviser er opmærksom på de strategier, der kan være med til at befordre både det mundtlige og skriftlige fagsprog. Det kræver indsigt i fagenes tankegang, sprogbrug og de faglige begreber.

Teksterne på sitet spiller sammen med det øvrige indhold i Arbejdshæftet og kan virke som motiverende, multimodale tekster. På den måde kan også de svagere læsere kunne få udbytte af forløbet.

Illustrationerne og mulighederne for at trække videoklip, animationer, fotos, links og meget andet eksternt stof ind i elevernes skriftlige og mundtlige arbejde bør udnyttes i så høj grad som muligt. I fotoarkivet ligger der en stor mængde fotos til download og fri afbenyttelse i forbindelse med undervisning, fx til opgave- og rapportskrivning eller til opbygning af elektroniske præsentationer.

I *Arbejdshæftet* er der forslag til brug af tankekort, der kan være med til at få bedre styr på fagfaglige ord og begreber og dermed lette arbejdet med teksterne for især de svagere læsere. Disse kort kan udbygges alt efter behov i den enkelte elevgruppe.

I de nye forenkledede *Fælles Mål* prioriteres fagsproget, faglig læsning, skrivning og formidling da også højt – og for at nå frem mod ministeriets mål er det nødvendigt, at du som underviser også arbejder med dette område af elevernes læring. Det er som nævnt ikke længere kun et anliggende for dansklæreren. Eleverne møder fagsproget i utallige sammenhænge – også uden for skolen. Det kan være i egne hverdagsoplevelser, via sociale medier, gennem nyhedsmedier, i fritidsaktiviteter, under ferieoplevelser, i uformelle læringsmiljøer og mange andre steder i deres både nære og fjerne omverden. Og ud over skolens læremidler og formelle læring har de samtidig deres egne, elektroniske redskaber som blogs, Twitter, Facebook, Ning, wikier, blogs, games, tags og RSS-feed til social interaktion.

Lad eleverne bruge deres kompetencer og ikke mindst de digitale værktøjer, også når eleverne fx arbejder med hjemmesidens muligheder.

Læs mere om faglig literacy hos Nationalt Videncenter for Læsning, herunder både faglig læsning og skrivning:

www.videnomlaesning.dk/viden-om/faglig-literacy-2/

Du kan også læse meget mere om faglig læsning i bogen "Læsning og skrivning i alle fag" (Dafolo 2012).

21th Century

Skolen har ændret sig – og eleverne skal nu have helt nye kompetencer, der matcher det 21. århundredes krav. Det er ikke længere nok med udenadslære og læring af pensum, men eleverne skal også opnå en lang række kompetencer, der kan bruges i en omskiftelig og hurtig foranderlig global verden.

Se dette videoklip om nogle af nøgleordene i begrebet 21th Century:

www.youtube.com/watch?v=Ax5cNlutAys

For at kunne klare sig i fremtidens videnssamfund skal eleverne

- ▶ kunne samarbejde om løsninger
- ▶ være i stand til at skaffe sig brugbar viden
- ▶ kunne evaluere deres egen læring
- ▶ kunne løse virkelige problemer og agere på en innovativ måde
- ▶ være i stand til at anvende it og digitale teknologier
- ▶ kommunikere og formidle deres stof ud af klasseværelset.

Netop i forbindelse med temaet etisk handel og forbrug har eleverne gode muligheder for at skulle inddrage disse kompetencer i deres arbejde i skolen.

I Arbejdshæftet er der en række opgaveforslag, der kræver elevernes egne analyser og vurderinger af, hvad der er ret og rimeligt – og som appellerer til deres innovative kompetencer for at komme med ideer og handlingsforslag til en mere bæredygtig udvikling. Det kan fx være i forhold til deres eller familiens personlige forbrugsvaner og daglige indkøb af varer.

Bilag

En oversigt over bogens indhold og muligheder

Her kan du få inspiration til, hvordan bogens indhold kan være med til at opfylde kravene i læseplanerne – og her er en klar oversigt over siderne, ideer til aktive handlemuligheder, aspekter der kan diskuteres videre, faglige begreber og ideer til konfliktstof og diskussion af dilemmaer.

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
4-5	Der er forskel på varer	<p>Indledning om, at vi køber varer fra hele verden. En banan er fx ikke bare en banan.</p> <p>Fattige og rige lande</p> <p>Hvad er et u-land og et i-land? Er der forskel på de to gruppers enkelte lande?</p> <p>Lavindkomstlande, mellemindkomstlande, højindkomstlande.</p> <p>Forbrugsvaner – køber vi økologisk eller ej?</p> <p>Dagligvarer, indkøbsvaner</p>	Definitioner af, hvornår vi kalder det etiske handel – og hvornår vi kalder det begrebet fair trade. Det sidstnævnte kan også være et mærke: Fairtrade Mærket	<p>Definition af fairtrade</p> <p>Import</p> <p>I-land</p> <p>U-land</p> <p>U-landsbistand</p> <p>Fairtrade Mærket</p>
		<p>Et vigtigt begreb: bæredygtighed</p> <p>Bæredygtighed kan være økonomisk, social og økologisk. Et vigtigt begreb: globalisering</p>		<p>Globalisering</p> <p>Bæredygtighed</p> <p>Økologi</p>
6 -7	Verden handler lokalt og globalt [verdenskort]	Verdenskort med lande, vi skal besøge i denne bog samt eksempler på cases fra bogen	Verdenskort med lande, vi besøger giver et visuelt indblik i, at vi handler globalt i dag.	
		<p>Handel – kort sagt (historisk)</p> <p>Et eksempel på global handel er chokolade.</p>		Definition. Handel (historisk)
8-9	Handel - på godt og ondt	<p>Fra selvforsyning til producent af salgsafgrøder</p> <p>Deling af ideer, viden</p> <p>Kommunikation</p> <p>Handel er godt, fordi ...</p> <p>Eksempler på, hvor handel udvikler sig</p>		<p>Selvforsynende</p> <p>Melleghandlere</p> <p>Producenter</p> <p>Infrastrukturer</p> <p>Containertrafik</p>
		Handel kan være skidt fordi ...	Handelsbegrænsninger	Kolonitiden
10-11	Bliver Vesten overhalet?	<p>Mange lande har snart overhalet den vestlige verden</p> <p>Made in ... undersøg selv</p> <p>Kina er verdens næststørste økonomi – hvilken er den største?</p> <p>Kradser krisen?</p> <p>Told og afgifter på varer uden for EU.</p> <p>Mure omkring USA og EU</p> <p>USA og EU forsøger at beskytte deres egen produktion og handel ved at sikre, at der kun er disse regioner, der kan handle frit med hinanden. Er det fair?</p> <p>En organisation for handel</p> <p>Beskriv WTO – hvad gør denne organisation egentlig?</p>	<p>De rige lander beskytter sig mod de fattige lande. Er det fair?</p> <p>Retfærdighed på globalt plan</p>	<p>WTO og andre globale organisationer</p> <p>Definition af toldmure</p> <p>EU</p> <p>Børsen i New York</p>
		<p>Handelaftaler</p> <p>Kina og Indien er begyndt at handle mere sammen</p>	<p>Kina er verdens næststørste økonomi og har stor magt og indflydelse. Er det en ny supermagt?</p> <p>Udnytter Kina de fattige lande – eller hjælper de dem?</p>	<p>Definition af handelaftaler</p> <p>FN</p>

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
12-13	Etisk handel	Etisk handel (efter global compact) FN har principper for virksomheder – hvordan? Global Compact, som virksomheder bør tage ansvar for at løse problemer med fattigdom og miljø i en global verden. Virksomhederne skal sikre arbejdstagerrettigheder, et bedre miljø, menneskerettigheder og anti-korruption.	Definition af etisk handel efter Global Compact principper Global Compact er frivillig, og hvordan sikrer man, at virksomhederne lever op til deres fine ord?	Arbejdsforhold Fagforening Slaver Børnearbejde Miljø Diskrimination Korruption Arbejdstagerrettigheder Korruption
		Bistand, der sætter handel i gang Mere etisk handel, tak! FN opstillede i år 2000 otte mål for at hjælpe verdens fattige. De kaldes for 2015-målene. Hvordan virker de?	Hvordan kan bistand bidrage til at sætte gang i etisk handel	Udviklingsbistand Nødhjælp FN 2015-målene
14-15	Om at tage ansvar	Tag ansvar! Europæiske virksomheder forsøger at tjekke produktions virksomheder i Asien, men de kan godt finde på at snyde i forhold til fx arbejdsmiljø. Hvad er CSR? Socialt arbejde CSR er virksomhedernes handlingsplan for deres samfundsansvar, og de lægger sig op ad begrebet Global Compact. Virksomhederne kan have et særligt etisk regelsæt overfor deres leverandører. Det kaldes Code of Conduct.	Virksomheders sociale ansvar – og udfordringen med at kontrollere produktion og handel.	Definition af Global Compact Definition af CSR Definition af Code of Conduct
		Vagthunden DanWatch tjekker om virksomhederne lever op til deres fine ord om CSR? Læs mere om: - Coops handel i og med Afrika - Dansk Initiativ for handel		
16-17	Kend dem på mærket	Fairtrade Mærket Kort præsentation af mærket Find mærket i butikken Fairtrade-produkter Om fairtrade produkter		Fairtrade Mærket
		Præsentation af Fairtrade Mærket Ved du at, der findes andre internationale mærker for etisk handel? Henvielse FSC.		Etisk handel
18-19	Kontrol og kritik	Kontrol og kritik Kontrol af Fairtrade Mærket En bitter smag i munden? Eksemplet med "Den bitre smag af te?"		
		Noget for din by? Byer kan også blive certificerede, undersøg danske byer.		

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
20-21	Fattigt og rigt på én gang	<u>Indledning</u> Rigt på mineraler og nogle steder også et frugtbart land. Fattigt, pga. sult, fattigdom og ingen uddannelse. Rigdommen kommer ikke altid den fattigste del af befolkningen til gode.		Producent Coop
		Send ikke flere penge – køb varer! Vi har i mange år sendt ulandsbistand til fx afrikanske lande. En anden vinkel kunne være at handle med Afrika – et eksempel er Savannah-varerne fra Coop.	Handel i stedet for/eller som supplement til ulandsbistand. Savannah-varer kan være et eksempel – og fra lignende andre kæder	Udviklingsbistand
		Økologi? Ja! Etisk handel? Nej! Eksempel fra Uganda. Glad for, at der er fremskridt mht. økologisk landbrug, men etisk handel har det svært i et land med korruption og mellemænd, der scorer kassen.	Etisk handel er svært i et land med korruption og mellemænd, der ofte scorer en stor del af fortjenesten.	Mellemænd Korruption
22-23	Handel er alt	Handel skaber forandring og bedre forhold. Men mange indbyggere er stadig fattige. Mange bønder får ikke en ordentlig pris for deres varer og mellemhandlere scorer tit kassen. Undersøg noget om konkurrence/handelsmure	Handel er godt, men vilkårene med toldmure, mellemænd, mv. gør det svært.	Mellemænd I- og u-lande Told, skat og afgifter.
		God handel – sådan! Fremskridt med etisk handel, men kun små skridt. Både ugandere og europæere har et ansvar for at bønderne får ordentlige priser og at der bliver færre mellemhandlere. En god/fair handel giver sundhed og uddannelse.	Det går kun langsomt fremad med etisk handel. Både indbyggere i fattige og rige lande har et ansvar.	Børnearbejde
		Kina har brug for råvarer. Kina giver store gaver, såsom fodboldstadion, og til gengæld får kineserne lov til at udvinde og købe råstoffer. Der er ca. 1 mio. kinesiske arbejdere i Afrika. De er ofte ligeglade med demokrati og stiller ikke altid krav om menneskerettigheder og mindre korruption.	Kina strømmer til Afrika – både i form af projekter og arbejdere. Kineserne er ofte ligeglade med menneskerettigheder mv.	Menneskerettigheder
24- 25	Økologi giver gode priser	Landmand fortæller om succes med økologisk produktion. Han får nu bedre priser for sine varer. Økologi skaber mere arbejdskraft. Danske Solhjulet.		
		Solhjulet hjælper med køb af varer. Det er ofte den bedste form for ulandsbistand. Det giver arbejdspladser, bedre levevilkår, børn kan komme i skole osv. Pakkeriet og farmen sørger også for varm mad, børnepasning og mad til de mindste, der sammen med deres mødre er med på arbejde.	Det kræver uddannelse af bønderne i økologi, hygiejne, arbejds- og miljøforhold, når de skal eksportere deres varer.	Uddannelse Biodynamisk dyrkning
		Pakkeriet skaber arbejdspladser for kvinder, der ellers har svært ved at finde arbejde.	Flere kvinder kommer i arbejde.	Kvinder

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
26-27	Løn til tiden		Handel – den bedste form for ulandsbistand. Skaber arbejde og bedre levevilkår.	Løn
		Får minimum ugandisk mindsteløn, og lønnen kommer til tiden.	Løn til tiden og ordentlige arbejdsforhold er vigtigere end en høj løn.	Lønninger Kvinder
		Ønsker at blive på gården. Så han kan sende penge hjem.	Kan opspare og sende penge hjem til familien.	Lønninger Penge til husholdning
28-29	Smagen af vanilje	Lidt historie om vanilje. Hovedparten af vaniljen eksporteres.		
		Vaniljefabrikken giver arbejdspladser. Bønderne, der leverer vaniljen, er godkendte med Fairtrade Mærket samt dyrker økologisk. Økologi-tanken har ændret måden at se på natur og miljø. Har været på kursus i økologisk landbrug. Økologi vinder frem, også blandt konventionelle landmænd. De har fundet ud af, at de kan spare penge på kunstgødning mv.	Omlægning til økologisk drift. Skaber fokus på natur og miljø. Flere vil være med.	Uddannelse
		Vanilje er kun til eksport	Bønderne smager ikke selv på deres afgrøder.	Cash crops Kvalitet
30-31	Vi har fået et stort hus	Et ægtepar, der sælger vanilje til fabrikken, har fået råd til at bygge et stort hus – et sjældent syn. Årsagen er, at de har været med i fair trade-ordningen.	Fairtrade Mærket skaber vækst.	
		Familien har brugt pengene fra bonussen til at sende deres yngste i privatskole. Naboerne bliver inspireret og vil også være med. Eneste bagside er, at fattige og børn stjæler fra markerne. Hvorfor?	Bonussen er brugt til at sende barn i privatskole.	
		Flere og flere vil være med i fair tradeordningen. De vil gerne have en bedre pris for deres råvarer og så er det lettere at omlægge, da der ikke er tradition for kunstgødning i forvejen	Flere vil være med. De får bedre priser for deres råvarer, og det er let at omlægge til økologisk drift.	
		En del bønder dyrker nu også afgrøder til salg på det lokale marked. Det har de ikke kunnet før, men nu med fair trade-ordningen så undgår de mellemhandlerne og får selv noget ekstra ud af det. De er også begyndt at dyrke flere forskellige afgrøder og ikke kun den samme slags, monokultur. Så er de ikke længere så sårbare over for prise og dårlig høst.	Kan nu også sælge til det lokale marked. Undgår mellemhænd. Og dyrker flere forskellige afgrøder.	Kooperativ Selvforsyning Monokultur

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
32-33	Uganda har Afrikas økologiske førertrøje	Indledning Økologiske produkter bliver stadig mere populære – selv på hjemmemarkedet. Den lille butik kan ikke følge med efterspørgslen		
		Økologi ved et tilfælde Uganda er det land i Afrika, som eksporterer flest økologiske varer. I starten var det ikke let. Men der er sket store fremskridt. I dag lytter politikerne også. Økologi har vundet meget frem, mest af alt, fordi der ikke er tradition for at bruge kunstgødning og sprøjtemidler i landbruget.		Kunstgødning
		Flere eksperter ser GMO som en mulig redning for fattige afrikanere. Nogle er kritiske, men det er ikke sikkert, at man kan holde GMO ude.		GMO
34-35	En måde at handle på: mobiltelefoner	I fx Kenya og Uganda er mobiltelefoner meget udbredt. De bliver brugt til meget forskelligt, men særligt som erstatning for penge. De bruges mest på det lokale marked.	En nem måde at betale regninger på – brug mobilen. Også i Afrika.	Melleghandlere Mobiltelefon
		En lokal sælger fortæller, at han har ti kunder hver dag, der betaler med mobilen. Han regner med, at de fleste vil handle med mobilen om 1-2 år. Han er blevet snydt med mobilen, så han har indført, at kunderne skal betale halvdelen med penge og den anden halvdel med mobilen. Ud over at have en stand fungerer sælgeren også som mægler, hvis nogle af kunderne bliver sure på en sælger.		
		En ung mand bruger også sin mobil til at overføre penge fra Uganda til Tanzania, hvor hans mor og bror bor.		
		Der findes mobiltelefoner, som er fremstillet miljømæssigt og bæredygtigt. Sådan en telefon kaldes en fairphone. Mobiltelefoner indeholder metaller. Ofte er det børnearbejdere, der udvinder metallerne i store miner.	Der findes miljøvenligt og socialt bæredygtige mobiltelefoner. Forhindrer børnearbejde.	

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
36-37	Handel og sundhed går hånd i hånd	<p>I Malawi bor 85% af landets befolkning på landet. De har små landbrug, hvor de dyrker majs, men grundet tørke må befolkningen i perioder sulte.</p> <p>Folkekirkens Nødhjælp er gået sammen med en lokal partner og vil arbejde for, at bønderne kan høste flere forskellige afgrøder.</p> <p>De har lavet brønde og har etableret et vandingsanlæg, som drives af solceller. Det betyder, at de bønder, der er med i projektet, nu kan dyrke flere forskellige afgrøder og høste flere gange om året. 5.000 husstande er med i projektet.</p>	Hjælp til etablering af vandingsanlæg og flere afgrøder, der kan høstes året rundt i det tropiske klima.	
		<p>Det øgede antal afgrøder og mulighed for at høste har betydet en bedre økonomi for de mange husstande. De har bl.a. fået råd til bliktage, scootere og mobiltelefoner.</p> <p>De kan nu køre til markederne og holde øje med priserne via mobilen. Familien har også fået bedre sundhed med renere vand og råd til medicin, bl.a. aids-medicin.</p>	Vand og flere afgrøder har medført større handel og bedre levevilkår.	
		Malawi er et af verdens fattigste lande. Der er ved at ske små fremskridt, da politikerne endelige sætter handling bag ordene, men det går ikke stærkt.		
38-39	Økologisk marmelade til Danmark	<p>Indledning En dansk agronom, Åse, har nu boet ti år i Mozambique. Hun samarbejder, med støtte fra Danida, med områdets bønder og køber frugt til marmelade.</p> <p>Det er økologisk frugt. Hun har åbnet en fabrik, hvor de laver marmeladen. Det er først og fremmest kvinder, der arbejder på fabrikken. De er blevet særligt uddannet til at kunne arbejde der.</p>	<p>Produktion og salg af økologisk fremstillet marmelade og frugt.</p> <p>Flest kvinder ansat.</p>	Menneskerettigheder Kvinder i job
		<p>Af frugten bliver der produceret marmelade til det lokale marked og eksporteret frugtmasse til Danmark.</p> <p>Det er ikke et fair trade-projekt, men de har alligevel gjort meget for arbejderne og lokalbefolkningen.</p> <p>Arbejderne får mindsteløn, morgenmad og frokost.</p> <p>Landmændene er blevet uddannet, landsbyen har fået drikkevand og en købmandsbutik, og de har lært beboerne mere om hygiejne, opbygget en systue mv.</p>	Arbejderne får mindsteløn, mad, landmænd er uddannet, de har fået vand, en butik, lært om hygiejne, fået en systue mv.	Arbejdstagerrettigheder i form af ordentlig løn, mad m.m.

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
40-41	Fra kakaobønner til chokolade	Du har nok smagt chokolade. Kakaobønner bliver bl.a. dyrket i Ghana.		
		Fra Ghana til Danmark: Lidt om processen fra de modne frugter til, at bønnerne tørres og pakkes ned. På baggrund af kritik af, at børn arbejder med at dyrke kakao, er Toms og IBIS gået ind i et projekt om kakao og etisk handel.	Kritik af børnearbejde er baggrunden for, at Toms og IBIS er gået ind i et projekt om kakao-produktion.	
		Flere formål: Formålene med projektet bliver remset op i bogen. Dernæst fortæller de kort om mangel på veluddannede lærere. Manglen har fået områdets forældre til at vælge at sende deres børn ud for at arbejde i stedet for at gå i skole. IBIS/Toms-projektet har derfor også valgt at sætte ind på dette område.	Formålet: bæredygtig produktion, uddanne lærerne, fokus på børnearbejde, sat vandpumper op.	Børnearbejde
42-43	Bøffer fra Namibia	Indledning: I Namibia holder mange indbyggere kvæg. Der er faktisk lige så meget kvæg i landet, som der er mennesker. To millioner af hver.	Hvide bønder har store kvægfarme – afrikanske bønder har små farme.	
		Kvæg er penge: Det er forskelligt, hvor mange stykker kvæg farmerne har. Nogle har mange og sælger dem, mens andre har få og holder dem for at have føde til familien. Antallet af kvæg fortæller noget om, hvor 'rig' man er.		
		Mere kød på dagsordenen: Coop er med i et projekt med Solidaridad og Meatco, som indbefatter en masse små kvægfarmere. Det overordnede formål med projektet er, at de små farmere kan opbygge en produktion, de kan sælge og dermed leve af, herunder også bedre foder til kvæget.	Støtte til de små farmere.	
		Hvad med miljøet? Mange stiller spørgsmål til, om kød fra Namibia er en god idé. Kvægproduktion er generelt miljøbelastende, og så kommer transporten oveni. Brian fra Coop besvarer indirekte spørgsmålet ved at fortælle, at vi i Danmark importerer meget foder fra fx Brasilien, og at der i Brasilien bliver fældet meget regnskov for, at de kan producere foderet.		Handel og klima. Er det fornuftigt at transportere kød så langt? Måske bedre end foder, som også transporteres langt og produceres, hvor regnskoven er fældet.

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
44-45	Roser fra Kenya	<p>Mange roser i danske butikker stammer fra Kenya.</p> <p>Særligt de fair trade-mærkede roser gør en forskel i Kenya. Et eksempel er Oserian-farmen. Her har man valgt at bruge bonussen på sundhedsklinik – herunder en indsats ift. HIV/AIDS, børnepasning og skoler.</p> <p>Alle tingene er gratis, hvilket ikke er normalt på de kanter.</p>	Bonussen fra Fairtrade Mærket er gået til en sundhedsklinik, børnepasning, skoler.	Bonus
		<p>Kritik af billige buketter: I Danmark var der i 2012 kritik af roser med Fairtrade Mærket.</p> <p>Produktionen af roserne blev beskyldt for at ødelægge arbejdernes helbred. Der blev taget hånd om problemet.</p> <p>Roser, der ikke har Fairtrade Mærket, bliver derimod ofte produceret under dårlige vilkår.</p>	<p>Fairtrade Mærket er med til, at arbejdsforholdene kontrolleres, men der kan ske fejl og dermed herske dårlige forhold.</p> <p>Det bliver der sat ind overfor. Er roserne ikke mærkede, kan de være svære at få solgt.</p> <p>Er det miljøvenligt at fragte roser helt fra Kenya til Danmark?</p>	
46-47	Landsbyskove i Tanzania	<p>Vi bruger masser af træ i hverdagen. Noget kommer fra u-landene.</p> <p>En del af træet derfra stammer fra ulovlig skovhugst. Men det er der nu ved at blive lavet om på, bl.a. igennem FSC-ordningen.</p>	FSC	FSC
		<p>En plan: I Tanzania har WWF Danmark, Tanzania og en lokal organisation startet et projekt, hvor de har certificeret syv landsbyskove.</p> <p>Det har bl.a. krævet en skovforvaltningsplan. Den betyder, at landsbyerne har ret til at beholde indtægterne fra skovene.</p> <p>Det var ikke tilfældet før. Indtægterne bruger de bl.a. til brønde og skoler.</p> <p>Bønderne i projektet er også blevet uddannet i bæredygtighed, sikkerhed og sundhed.</p>	Projekt med certificering af 7 landsbyskove har krævet en skovforvaltningsplan, som nu gør at landsbyerne kan beholde indtægterne fra skoven.	
		<p>Du har magt: Det handler om, at vi som forbrugere har indflydelse med de valg vi gør. Bl.a. køber trævarer.</p> <p>Vores valg har konsekvenser.</p>	Køb af træ i u-lande kan også være etisk handel, fordi vi støtter en udvikling i pågældende land.	
48-49	Uden skat går det ikke	<p>Store firmaer betaler ikke skat – i mange tilfælde.</p> <p>Operation Dagsværk støtter "Mine Watchers", der kræver, at en del af overskuddet kommer tilbage til lokalområdet.</p>	Etisk ikke at betale skat?	Korruption Minedrift

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
50-51	Tøj på kroppen	<p>Der bor stadig mange fattige i Asien. Nogle lande/befolkninger i Asien er på vej ud af fattigdom.</p> <p>Mange vestlige lande får produceret varer i Asien, fordi det ofte er billigere at få det produceret der.</p> <p>Handel kan være en produktion af varer og salg. Der kan også være udveksling af arbejdskraft.</p>	<p>Operation Dagsværk</p> <p>Bestseller og andre brands – hvordan er deres etiske aspekt?</p> <p>Coop er også begyndt at sælge mærketøj – er det etisk forsvarlige varer?</p>	
		<p>Tøj på kroppen for enhver pris? Mange varer bliver produceret i nogle af de fattigste lande i Asien, fx Bangladesh, Vietnam, Kina og Cambodja.</p> <p>Før i tiden blev tøjet produceret i Danmark, men nu har mange danske tøjfirmaer flyttet deres produktion til fabrikker i asiatiske lande.</p> <p>Tøjfirmaerne i Danmark er vokset, mens forholdene for arbejderne på fabrikkerne i Asien i mange tilfælde er elendige. Er det fair?</p>		
		Flere og flere danske tøjfabrikker har grundet høje lønninger i Danmark outsourcet deres produktion til lande med lavere lønninger.		
		<p>Den danske tøjbranche i dag: Danske tøjfirmaer importerer tøj og tekstiler for milliarder. Ikke alt sælges her i Danmark, men eksporteres til udlandet.</p> <p>Kendte danske og udenlandske tøjfirmaer får i dag lavet deres tøj i fx Bangladesh. Der er timelønnen ned til 1,06 kr. pr. time for at få syet fint mærketøj.</p> <p>De asiatiske arbejdere protesterer ofte, men de danske firmaer lover ingen lønstigninger. De siger, at de ikke kan betale mere, da andre heller ikke gør det. Se bl.a. udtalelsen fra Bestseller. Er det fair?</p>		
		<p>Arbejdsforhold i asiatiske lande: Der er stadig urimelige arbejdsforhold på mange fabrikker i Asien. Det kan du læse mere om på de næste sider.</p> <p>Danskere er ikke altid interesserede i bæredygtigt tøjforbrug. Hvorfor ikke?</p> <p>Onlinebutikken Fairtrends forsøger at ændre forbrugsvaner til et mere etisk korrekt forbrug.</p>		

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
52-53	Frokost kl. 12	Kvinderne går ud af fabrikken kl. 12.00 og spiser en hurtig frokost ved gadekøkkenerne, inden de går ind igen – og portene lukkes.		
		En krone: Frokosten koster kun en krone. Men ift. kvindernes løn er det en dyr frokost.		
		Børn og journalister ingen adgang: Fabrikkens ejere er kinesere. Det giver ofte sprogproblemer for medarbejderne. På porten står der, at det er gratis at blive ansat, og at børn under 18 år ikke må ansættes. Men ønsker man at undersøge forholdene på fabrikken, får man ikke adgang.		
		I Cambodia bliver reglerne om børnearbejde og arbejdsmiljø ikke altid overholdt. En arbejder fortæller, at hun ikke mener, at den kinesiske fabrik overholder reglerne og vil ikke have, at hendes børn skal arbejde der, når de bliver voksne. Hvis der kommer kontrol på fabrikken, gør de alt muligt for at undgå bøder.		Børnearbejde Arbejdsmiljø/arbejdstagerrettigheder
		Kvinder skal stille krav: To kvinder tager rundt på fabrikkerne for at vejlede kvinderne. De skal lære at turde stille krav. Mange kvinder har ingen uddannelse, og uuddannede plejer ikke at stille spørgsmål. De bor ofte 5-10 kvinder sammen på et usselt og dyrt værelse. Men der bliver gjort noget ved kvindernes arbejdsforhold. Fagforeningerne kæmper bl.a. for ordentlige toiletter og bedre løn. Kritikerne mener, at de udenlandske firmaer burde påtage sig et større etisk ansvar og sørge for ordentlige arbejdsforhold.	Udenlandske firmaer burde taget et etisk ansvar og sørge for ordentlige forhold på de fabrikker, hvor de får produceret deres varer.	Menneskerettigheder Kvinder Produktionsforhold

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
54-55	Fra gade til uddannelse	Gadebørn får vejledning i at uddanne sig for at få job.		
		Fra barnepike til syerske: En pige fortæller, at hun fik sin uddannelse som syerske igennem Friends International. I dag arbejder hun for organisationen. Med tiden vil hun gerne have sit eget.	Organisationen hjælper gadebørn til at få uddannelse og i sidste ende et job.	Børnearbejde
		Friends International hjælper: Organisationen har allerede arbejdet i Phnom Penh i en del år. De hjælper mange gadebørn med en række aktiviteter. Flagskibet er restauranterne. Men organisationen og de unge laver også tasker, tøj og bøger.		
		Fra gaden til køkkenet: Friends International har flere restauranter. Der arbejder tidligere gadebørn, som gennem organisationen har fået en uddannelse. To ansatte på en af restauranterne fortæller. Den ene vil gerne være stjernekok, og den anden vil starte sin egen restaurant.		
		Danmark er også med i Cambodia: Kæden Sticks'n'Sushi og Folkekirkens Nødhjælp samarbejder med Friends International. I fællesskab bliver de bedre til at drive etisk forsvarelige restauranter.	Sticks'n'Sushi har flere restauranter i Danmark. De lader en del af deres indtægter gå via Folkekirkens Nødhjælp til Friends International i Cambodja – og på den måde er dermed til at støtte en etisk bedre måde at drive restauranter på i Cambodja.	

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
56-57	På landet	De fleste indbyggere i asiatiske lande lever på landet.		
		Kvinder kan selv: Bodil fra organisationen ADDA fortæller, at de hjælper kvinderne med at blive bedre til at lære dyrke afgrøder og opdrætte grise og fjerkræ. De lærer dem også at sælge deres produkter på det lokale marked.	Hjælp til kvinder, så de bliver bedre til at dyrke deres afgrøder, opdrætte husdyr og sælge det.	
		Frivilligt arbejde: Frivillige i organisationen Project Abroad arbejder for at sikre cambodjanske børn en bedre fremtid. Et eksempel på organisationens arbejde er danske Kirstine, som er frivillig og underviser i engelsk og matematik på den lokale skole.	Frivillige lærere til fx engelsk og matematik.	
		Bittersødt sukker: Betty arbejder for Folkekirkens Nødhjælp. De har et projekt om sukkerrør. Mange bønder mener, at de bliver frarøvet jord, hvor der anlægges sukkerrørsplantager. Hvis bønderne ikke har bevis på, at de ejer jorden, får de kun meget lidt for den. Det eneste, bønderne kan gøre, er, at blive ansat i plantagerne til en dårlig løn og under dårlige arbejdsforhold. Det kaldes også for 'land grabbing'. Sukkeret bliver eksporteret skattefrit til Europa, men det er uvist, hvor meget bønderne og Cambodja får ud af det. Cola har indgået en aftale om, at de kun køber sukker fra Cambodja, hvis bønderne bevarer retten til at dyrke jorden.	Forklaring på begrebet 'land grabbing'. Bønder 'frarøves' jord og er efterfølgende nødsaget til at arbejde på plantagen til dårlig løn og under dårlige forhold. Coca Cola vil kun købe sukker, hvis bønderne får ret til deres jord.	Land grabbing

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
58-59	Turisme på godt og ondt	Som turist er du med til, at andre kan tjene penge. I Cambodja er der stadig flere, der arbejder i turistindustrien.	Bæredygtig turisme – støtte til lokalbefolkningen.	Øko-turisme Cykelturisme Lokal overnatning
		Borgerkrig og turister: Folk taler ikke meget om krigen. Men man har bygget museer og lignende for ikke at glemme – og i håb om, at ondskaben ikke gentager sig.		
		Fem jobs i turismen: Kang kommer fra en fattig familie. Som den eneste i familien er han på vej til at få en uddannelse. Han må arbejde en del ved siden af sit studie for at kunne leve og sende penge hjem til familien.		
		l'I'll survive": Channa er flyttet til storbyen. Som barn var hendes forældre heldige og fik et tilbud om, at hun kunne få et gratis ophold på en kostskole. Skolen drives af en kristen organisation: Project Khmer. Her lærte hun engelsk og it og arbejder i dag i turistindustrien. Her tjener hun penge til sin familie og for, at hun senere kan komme på universitetet.	Tilbud om gratis kostskoleophold – det giver uddannelse og senere job.	
		Ta' på cykelferie: Cykel- og vandreferier vinder frem. Det er en mere miljømæssig og bæredygtig måde at holde ferie på. Turisterne kan på den måde komme ud af byerne og også lægge deres penge i landsbyerne.	Cykel- og vandreferie giver mulighed for, at turismen også når ud i de fattige egne. Her er det en måde for lokalbefolkningen at tjene penge ved fx at udleje værelser til turisterne.	
60-61	Vietnam – på vej	Vietnam er stadig et lavtlønsland, men de er nået længere end fx Cambodja. De er bedre uddannet og leverer en bedre kvalitet.		
		MASCOT tager ansvar: Virksomheden MASCOT har sin produktion i Vietnam. De tager socialt ansvar og sørger bl.a. for godt arbejdsmiljø på deres fabrik. De har bl.a. installeret klimaanlæg, som regulerer temperaturen og er med til at højne effektiviteten på fabrikken. Fabrikken er blandt de få i Vietnam, der har et klimaanlæg i fabrikshallen.	Virksomheden MASCOT sørger for bedre arbejdsforhold på deres fabrik i Vietnam.	
		Tilfredse medarbejdere: MASCOT overholder alle aftaler om mindsteløn og arbejdsforhold. Alle nyansatte skal fx på et halvdagskursus, inden de starter på jobbet. Derudover tilbyder de også gratis mad, har en 'fabrikslæge', tilbud om engelskundervisning mv. Arbejderne er meget tilfredse med forholdene, som er bedre end normalt.	MASCOT overholder aftaler om mindsteløn og arbejdsforhold, tilbyder gratis mad, engelskundervisning og 'fabriks-'læge.	Arbejdstagerrettigheder
		Etisk produktion – fra bomuld til butik: For MASCOT er det ikke kun et spørgsmål om at skabe en god forretning, men også om at leve op til et etisk, socialt og miljømæssigt ansvar som virksomhed.		Code of Conduct

Sidetæl i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
62-63	Made in Asia: Bangladesh	<p>En otteetagers bygning styrtede sammen i Bangladesh' hovedstad i april 2013. Det blev også omtalt i fx DK, blandt andet fordi bygningen husede tøjfabrikker.</p> <p>Store europæiske tøjfirmaer, også danske, har lagt deres tøjproduktion ud til netop lande som Bangladesh.</p>		
		<p>Tekstilindustrien blomstrer: Bangladesh er blevet den næststørste eksportør af tøj, efter Kina.</p> <p>Næsten 80% af landets eksport stammer fra tekstilindustrien. Årsag til væksten er først og fremmest arbejdernes lave løn. De får godt en krone i timen.</p>		
		<p>Ny aftale: Katastrofen med den kollapsede bygning førte til kritik. Det tøj, som mange danskere køber, bliver lavet under meget dårlige forhold. Fx var der flere gange panik i den omtalte bygning. Der var revner i murene.</p> <p>Arbejderne klagede, men ledelse gjorde ikke noget. Efter katastrofen pressede organisationer og regeringer de mange tøjfirmaer til at indgå en aftale om bedre arbejdsforhold – særligt om de fysiske arbejdsforhold og bygninger.</p> <p>Udgifterne skal betales af de firmaer, som køber det tøj, der syes. Men aftalen har fået kritik. Den er ikke klar nok, og den siger ikke noget om løn eller etisk handel i øvrigt.</p>	<p>Kollapset bygning i Bangladesh har medført krav om, at tøjfirmaer indgår aftaler om bedre fysiske arbejdsforhold, herunder bygninger. Men aftalen er ikke klar nok og indeholder ikke noget om løn og etisk handel i øvrigt.</p>	CSR-aftaler
		<p>DanWatch kritiserer: Da bygningen kollapsede, havde DanWatch en rapport liggende om dårlig løn, arbejdsforhold og kønsdiskrimination på fabrikken.</p> <p>Mange tøjfirmaer siger, at de kun vil betale mindstelønnen. De siger, at det vil stille dem dårligere ift. andre producenter, hvis de betaler arbejderne mere. Det giver DanWatch ikke meget for.</p> <p>DanWatch er positiv overfor, at der er indgået en aftale (afsnittet 'Ny aftale'). Men de ønsker også mere åbenhed om, hvordan tøjet bliver produceret. Her kunne danske virksomheder gå forrest.</p>		

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
64-65	Uddannelse og praktik i tøjindustrien	<p>I mange af verdens aviser blev der i løbet af 2013 fortalt om elendige forhold i tekstilindustrien i Bangladesh.</p> <p>Men Red Barnet har allerede i flere år arbejdet for bedre arbejdsforhold for børn og unge i landet. Det bliver bl.a. gjort ved at tilbyde en faglig uddannelse, der kombinerer skole og praktik.</p>	Red Barnet arbejder for bedre arbejdsforhold, bl.a. via uddannelse.	Børnearbejde
		<p>Et mere nuanceret syn på børnearbejde: Mange børnearbejdere arbejder seks dage om ugen, uden mange pauser og til en ringe løn. Af samme grund er børnearbejdet blevet meget udskældt. Men nogle organisationer er begyndt at ændre syn på børnearbejde/børns arbejde. I 1990'erne blev alle børn jaget ud af fabrikkerne. Det var ikke nødvendigvis godt. Mange endte som gadebørn og prostituerede. I dag giver vi (Red Barnet) børn og unge en uddannelse, der matcher industrien. I organisationen UCEP fortæller man, at mange i Vesten er 'allergiske' over for børnearbejde. Men det er nødvendigt for børn at arbejde i vores del af verden. Ingen mor ønsker, at børnene skal arbejde, men alternativet, er at de bliver tiggere el. prostituerede. Får børnene et ordentligt, lovligt arbejde, så hjælper det virkelig børnene i vores verden.</p>	<p>Flere org. er ved at ændre deres syn på børnearbejde.</p> <p>Mange børn er nødt til at arbejde for at hjælpe deres familier. Hellere et ordentligt arbejde til dem, end at de ender som tiggere el. gade prostituerede.</p>	
		<p>Uddannelse er vejen frem: Et af STC's projekter går ud på at skaffe børn arbejde. Et af børnene hedder Sunny. Han arbejder 6 dage om ugen 12 timer om dagen. Han tjener penge, som han sender hjem til sin familie.</p> <p>De har nu fået råd til at flytte ind i et større hus. Han sparer også op til en uddannelse. Det samme gør 17-årige Akhi. Hun arbejder som syerske og vil gerne i fremtiden uddanne sig til lærer. Hun sender også penge til familien.</p> <p>17-årige Sumon arbejder i en afdeling for folk under 18 år. Han får hjælp til sit arbejde og arbejder ikke med faglige stoffer og har kortere arbejdstid.</p>	Eksempel med tre børn, der arbejder, sparer op til uddannelse og sender penge hjem til familien.	Børn sender penge hjem

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
66-67	Ø-staternes udfordring er	Der er 22 ø-stater i regionen. Noget gods fragtes via fly, men det meste via skibe. Indbyggerne er vant til at dyrke grøntager og fange fisk. Tidligere eksporterede de bl.a. tømmer og fisk. Men nu er de blevet udkonkurreret.	Små lande udfordret i global handel	
		Næsten pengeløs: De fleste bor på den største ø i Kiribati. Man mærker allerede nu den globale opvarmnings følger for landet. Når det stormer, er der ofte voldsomme oversvømmelser, som bliver værre år for år. Regeringen lærer folk at opsamle regnvand, så de kan drikke det, hvis brøndene bliver oversvømmet, de lærer at bygge diger og plante mangrovetræer langs kysten, som også kan hjælpe lidt. Men det er ikke nok, og man må snart finde andre løsninger.		
		De køber nyt land: Forskere mener, at bl.a. Kiribati vil forsvinde i havet. Flere ubeboede øer er forsvundet. Landets regering er ved at se sig om efter nyt land og forhandler p.t. med Fiji om et stykke land. Det skal først og fremmest bruges til at dyrke afgrøder. Og med tiden vil hele befolkningen også være nødt til at flytte væk fra deres land.	Hvem er skyld i den globale havstigning?	
68-69	Sort som natten: kaffe	Søren er indehaver af Great Coffee. Han besøger jævnligt kaffefarmerne, der producerer hans kaffe. Han ser på forholdene og kaffen, og de kan lære, hvad hans kunder vil have.		
		Økologi, etisk handel og kvalitet: Søren tænker ikke kun på mærker. Kvalitet er i højsædet. Når bønderne har fokus på kvalitet, stiger deres priser, og de får derved bedre råd til bl.a. at sende deres børn i skole.		
69		Kort sagt: Latinamerika: Forklaring til, hvorfor Latinamerika hedder Latinamerika.		Latinamerika
		Kaffe kan være en etisk vare: Apecafé er en organisation for små kaffeproducenter, der har fokus på etisk handel. Formanden er ikke i tvivl om, at flere og flere ønsker at være med i organisationen, da de har opdaget, at de får bedre priser for deres kaffe. Organisationen hjælper med bl.a. teknisk assistance og løn. Fair trade-kaffe i El Salvador er ensbetydende med fokus på kvalitet, ingen kemikalier og intet børnearbejde.	Organisationen for små kaffebønder (fair trade-certificerede) giver bedre priser. De får derudover teknisk hjælp og løn. Fairtrade-certificeret er ensbetydende med kvalitet, ingen kemikalier og intet børnearbejde.	Godkendte

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
70-71	Det blå guld	Doña Rhina har produceret indigo (blå farve til bl.a. cowboybukser) siden år 2000. Det gør hun mest af alt, fordi hun gerne vil give gamle traditioner videre.		
		Fortiden i nutiden: Rhina dyrker producerer indigo på gammeldags vis. Ikke syntetisk fremstilling, som ellers blev almindelig fra midten af 1800-tallet. Hun og andre farmere er gået tilbage til den gammeldags måde, fordi den syntetiske produktion kræver mange kemikalier, forurener og giver nyresygdomme. Rhina dyrker også økologiske cashewnødder, hibiscus og andre afgrøder på gården.		
		Etisk handel – næsten: Rhina dyrker økologisk indigo. Arbejderne får mindsteløn, de får løn til tiden, og de arbejder ikke mere end 4-5 timer pr. dag. Det gør, at arbejderne også har tid til at dyrke og passe deres egne afgrøder. Hun lærer dem om økologi, og de lærer hende, hvad de har lært af deres forfædre om indigoproduktion.	Hos Rhina dyrker de økologisk indigo, arbejderne får mindsteløn, får løn til tiden og arbejder 4-5 timer, så de også har tid til egne afgrøder.	
		Indigofarvet tøj i butik: Irma har en butik. Alt er håndsyet og farvet med indigo.		
72-73	Unge kriminelle handler	San Salvador, El Salvadors hovedstad, er stærkt præget af kriminalitet. En af de fagligste byer at leve i. Det er bl.a., fordi to store bander bekriger hinanden. Der er ca. 60.000 bandemedlemmer og de står for 9 ud af 10 mord. Men der er lys i mørket.		
		En god idé: Der bliver gjort noget for at bekæmpe kriminaliteten. Landsbyleder Rafael fortæller. Han blev en dag ringet op fra fængslet af en bandeleder. Han ville have de unge væk fra gaderne, bl.a. igennem handel. 86 unge er med i projektet. De unge skal producere varer, som de derefter sælger på det lokale marked.	Projekt om produktion af varer og handel er med til at holde unge væk fra kriminalitet.	
		Kirken handler – derfor: Den lokale præst er også med i projektet. Kirken gør ikke forskel på folk, og det er et godt udgangspunkt.		
		Jeg skal have noget at lave: 20-årige Carlos er med i projektet. Han har bl.a. siddet i fængsel for mordforsøg. Han sælger fisk, fordi han gerne vil hjælpe sine forældre og sin bror. Ellers ved han ikke, hvad han skal bruge sin tid til.		

Sidetal i elevbogen	Opslagets titel	Handlemuligheder for eleverne	Aspekt af etisk handel	Vigtige faglige begreber
74-75	Lille og stor: nødder og sukker	<p>Kooperativet Aprainores ligger i en meget fattig del af El Salvador. Der er 55 medlemmer, og de producerer alle cashewnødder. Siden 2006 har alle producenterne været økologiske og fair trade-certificerede. Det er kommet alle til gode.</p> <p>De får en god pris for nødderne, de ansatte får bedre løn end fx sukkerproducenterne, de får uddannelse, og bonussen bruger de bl.a. på vand, elektricitet og hjælp til begravelser.</p>	<p>Et kooperativ i El Salvador er fair trade-certificeret og dyrker økologiske cashewnødder.</p> <p>De får bedre priser, de ansatte får bedre løn og uddannelse, og fra bonussen får de bl.a. vand og el.</p>	
		<p>Juice: Nogle af nødderne havner i ungdomskooperativet, hvor man laver juice af dem.</p>		
		<p>Sukker og sygdom: I sukkerindustrien hersker der andre forhold end i kooperativet. De er ikke økologiske.</p> <p>Man ser det som en spændende mulighed. De har lige nu mest fokus på at skulle konkurrere med Brasilien, som også er en storproducent af sukker.</p> <p>Mange el salvadoranere mener dog, at der bør gøres noget. Der bruges nemlig mange kemikalier i sukkerproduktionen. Det har medført sygdomme hos mange arbejdere, og en ny lov om forbud mod kemikalier er derfor på vej. Industrien er med på ideen, men siger, at de ikke kan undvære kunstgødning. Så vil de ikke kunne konkurrere med andre producenter, fx russerne.</p>		
76-77	Handel med egne penge	<p>Siden 2001 har El Salvador også haft dollars. Men ikke alle har været glade for det. Et projekt har indført UDIS, som er en solidarisk møntfod. Der er 125 kooperativer, personer og firmaer med i projektet.</p> <p>De sælger nu en lang række produkter på det lokale marked for UDIS, hvor værdien af salget er bedre end med US-dollars.</p> <p>Desuden er der stor tillid imellem alle. Det er vigtigt, når man handler med hinanden.</p>	<p>Projektet har indført en solidarisk møntfod, UDIS. Ved handel med UDIS får de mere for pengene, end hvis de brugte US-dollars.</p>	
		<p>Nu har jeg tid: Projektet finder sted i et fattigt område.</p> <p>I 2006 hjalp en hollandsk organisation med at starte projektet. Men jo længere væk man kommer fra området, des mindre opbakning er der til projektet. Linda er med i projektet.</p> <p>Hun har fået et bedre liv. Før tog hun af sted tidligt om morgenen og kom hjem sent. Hun så aldrig sin familie. Nu producerer hun tortillas til det lokale marked, tjener mere og har god tid til sine børn.</p>		
		<p>Hvad siger folk?: Antonio fortæller, at folk reagerer forskelligt ift. projektet. Nogle er for, andre imod.</p> <p>Han siger selv, at det handler om at se muligheder i stedet for begrænsninger.</p>		